

27. Kobasa S.C. (1979). Stressful life events, personality and health: an inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 37(1), 1–11. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.1.1>
28. Maddi, S.R. (1999). The personality construct of hardiness: I. Effects on experiencing, coping, and strain. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 51(2), 83–94. <https://doi.org/10.1037/1061-4087.51.2.83>
29. Maddi, S.R., & Khoshaba, D.M. (1994). Hardiness and mental health. *Journal of Personality Assessment*, 63(2), 265–274. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6302_6
30. Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279–298. <https://doi.org/10.1177/0022167804266101>
31. Maddi, S.R. (2006). Hardiness: The courage to grow from stresses. *Journal of Positive Psychology*, 1(3), 160–168. <https://doi.org/10.1080/17439760600619609>
32. Opeyemi, S.M.I. (2016) Hardiness, sensation seeking, optimism and social support as predictors of stress tolerance among private secondary schools teachers in Lagos state. *Clinical Depression*, 2(3), 116. <https://doi.org/10.4172/2572-0791.1000116>

Kokun O.M. Professional hardiness of personality: an analysis of the phenomenon. The article analyses the relevance and history of hardiness' studies, the content of this phenomenon, its relation to concepts that are close in meaning, and the importance for human life. We define the professional hardiness of personality as a systemic personality and professional trait, which is formed in throughout the professional life, manifesting himself in a certain level of involvement in professional activity, control over it and accepting "professional risks", and provides his ability to withstand unfavorable work, development of professional maladaptation, disorders of health and providing personal and professional growth.

Keywords: hardiness, professional hardiness, hardiness factors, signs of hardiness.

УДК 925:159.918-34'56

Комплієнко І.О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГАРМОНІЙНИХ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ

Комплієнко І.О. Психологічні передумови становлення гармонійних сімейних взаємостосунків. У статті окреслені особливості гармонійного сімейного виховання. Описана залежність між батьківським стилем поведінки і діяльністю дитини. Охарактеризований гуманістичний психологічний напрямок та його вплив на становлення гармонійних сімейних взаємостосунків. Зазначено, що останнє досягається завдяки згладжуванню різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним» за умови існування певних конкретних психологічних обставин. Також наголошено, що змінити поведінку людини можна, лише зрозумівши і прийнявши її почуття як особистісно значущі.

Зазначено, що психотерапевт у випадках існування у клієнта певних проблем у сімейному вихованні допомагає йому «звільнити» свої почуття і зробити конкретні кроки щодо зміни своєї поведінки та власної особистості. У сімейному вихованні модель емпатійно зорієнтованої комунікації означає діалогічність спілкування, його відкритість, розкутість почуттів людини, їхню ширість. Тому до парадигми моделі виховання дітей має бути покладено психо-

логічні засади розвитку комунікативних систем та мереж, які фасилітуватимуть самовираження кожного члена сім'ї. Зазначено, що така модель виховання дітей є цілком гармонійною. Наголошено, що батьки, котрі опановують цю модель, мають опанувати три базові вміння: 1) активне слухання; 2) доступну для дитини експлікацію власних почуттів; 3) практичне використання в сімейному спілкуванні принципу «обоє мають рацію».

Виділені психологічні передумови становлення гармонійних сімейних взаєностосунків: емпатійно зорієнтована комунікація, гуманістичний стиль виховання дітей, їхня висока самооцінка, згладжування різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», позитивне ставлення з боку інших і самоповага.

Ключові слова: сімейне виховання, гармонійне сімейне виховання, гармонійні сімейні взаєностосунки, емпатійно зорієнтована комунікація, гуманістичний стиль виховання, самооцінка, «Я-ідеальне», «Я-реальне».

Компленко И.А. Психологические детерминанты становления гармоничных семейных взаимоотношений. В статье обозначены особенности гармоничного семейного воспитания. Описана зависимость между родительским стилем поведения и деятельностью ребёнка. Дана характеристика гуманистического психологического направления и его влияния на становление гармоничных семейных взаимоотношений. Отмечено, что последнее достигается благодаря сглаживанию разницы между «Я-идеальным» и «Я-реальным» в условиях существования определённых психологических обстоятельств. Также отмечено, что изменить поведение человека можно, только поняв и приняв его чувства как личностно значимые.

Отмечено, что психотерапевт в случаях существования у клиента определённых проблем в семейном воспитании помогает ему «освободить» свои чувства и сделать некоторые конкретные шаги по изменению своего поведения и собственной личности. В семейном воспитании модель эмпатийно ориентированной коммуникации означает принятие диалогичности общения, его открытость, раскрепощённость чувств человека, их искренность. Поэтому в основу парадигмы модели воспитания детей должны быть положены психологические основы развития коммуникативных систем и сетей, которые фасилитируют самовыражение каждого члена семьи. Указано, что такая модель воспитания детей является вполне гармоничной. Отмечено, что родители, которые ознакомлены с данной моделью, должны овладеть тремя базовыми умениями: 1) активного слушания; 2) доступными для ребёнка механизмами экспликации собственных чувств; 3) практического использования в семейном общении принципа «оба правы».

Выделены психологические детерминанты становления гармоничных семейных взаимоотношений: эмпатийно ориентированная коммуникация, гуманистический стиль воспитания детей, их высокая самооценка, сглаживание разницы между «Я-идеальным» и «Я-реальным», положительное отношение со стороны других и самоуважение.

Ключевые слова: семейное воспитание, гармоничное семейное воспитание, гармоничные семейные взаимоотношения, эмпатийно ориентированная коммуникация, гуманистический стиль воспитания, самооценка, «Я-идеальное», «Я-реальное».

Вступ. Психологічна допомога сім'ям має на меті допомогу і дорослим, і дітям в опануванні якомога більшою кількістю відповідних типів соціальної взаємодії. Взаємодія має будуватися на основі уявлень, що цілковито співпадають, або є досить близькими стосовно цінностей і взаємної поваги. Одне з основних завдань сімейного виховання – допомога дитині стати компетентною людиною, здатною самостійно використовувати конструктивні психологічні механізми та засоби для формування почуття власної гідності і опанування певним, значущим для дитини суспільним становищем. Тому проблема, яка піднімається в цій статті, є досить актуальною.

Вихідні передумови. У розрізі проблеми психологічних передумов становлення гармонійних сімейних взаємостосунків неабияку актуальність становлять ідеї А. Адлера [1] і Р. Дрейкурса [6], які, без сумнівів, пов'язані з тією кризою, в якій опинилася сім'я в першій половині минулого сторіччя. Традиційні взаємостосунки між батьками і дітьми, організовані за принципом переваги і підпорядкування, виявилися вкрай неефективними. На думку авторів, батьки, які продовжують спілкуватися із своїми дітьми з позицій влади і переваги, не усвідомлюють того, що діти сприймають їх як рівних партнерів у комунікації. Розмова «зверху вниз» з дітьми призводить, як правило, до того, що діти таким же чином починають спілкуватися зі своїми батьками або взагалі замикаються в собі, намагаються не реагувати на батьків та, врешті-решт, навіть зневажають їх.

Так, Р. Дрейкурс був одним із перших, хто розпочав організацію дискусій у тренінгових групах батьків, які живуть по сусідству. Він виходив з того, що батьки будуть обмінюватися своїм досвідом, ставити питання, прагнути отримати підтримку і схвалення групи. При цьому основне завдання ведучого групи полягало в умілій організації дискусії, формулюванні питань, причому кожен член групи міг періодично виконувати роль лідера групи у разі обміну певною інформацією і спеціальними знаннями.

У своїх працях Р. Дрейкурс неабияку увагу приділяв суспільним цілям виховання дітей. На думку автора, передумови демократичного суспільства закладаються в родині, яка вибудовує життя на основі демократії і поваги щодо прав усіх її членів. Рівність, проте, зовсім не означає цілковитого звільнення від суспільних канонів та загальнолюдських цінностей. Під «демократією», як правило, розуміють «свободу, що, в свою чергу, передбачає порядок», тоді як авторитаризм означає «порядок без свободи». Тому батькам, замість того, щоб постійно наголошувати на своєму авторитеті, слід, передусім, сподіватися на конкретніші методи виховного впливу, наприклад, на заохочення.

Ідеалом демократичного виховання особистості, вважав Р. Дрейкурс, є людина, здатна до самоконтролю власної діяльності та її результатів. Виховати дитину можна, якщо привчити її відповідати за саму себе, за свої вчинки і їхні наслідки. Як соціальний суб'єкт дитина потребує довіри щодо себе і з боку родини, і з боку оточення. Зазвичай самостійні, впевнені в собі і внутрішньо керовані люди вибудовують демократичне, досить організоване суспільство і самі, своєю чергою, виховують дітей в дусі «розумного», демократичного суспільства.

Отже, у цій статті ми ставимо такі завдання:

1. Окреслити особливості гармонійного сімейного виховання.
2. Описати залежність між батьківським стилем поведінки і діяльністю дитини.
3. Охарактеризувати гуманістичний психологічний напрямок та його вплив на становлення гармонійних сімейних взаємостосунків.
4. Виділити психологічні передумови становлення гармонійних сімейних взаємостосунків.

Виклад результатів дослідження. Основу поглядів гармонійного сімейного виховання становить феноменологічна теорія особистості К. Роджерса, який вірив у генетичну здатність людини до добра і досконалості. К. Роджерс

[13] стверджував, що для людини є властивою потреба позитивного ставлення, яка задовольняється, коли дитина відчуває підтримку і любов з боку оточення, і потреба самоповаги, яка формується з огляду на задоволення першої потреби. Важливим є створення позитивних передумов для самовираження особистості. Останнє, передусім, досягається завдяки згладжуванню різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним» за умов існування певних конкретних психологічних обставин. Якщо для кожної людини є властивими дві головні потреби: позитивне ставлення з боку інших і самоповага, то передумовою здорового розвитку особистості дитини природним вважається відсутність протиріччя між уявленням щодо того, як до неї ставляться інші («Я-ідеальне») і реальним рівнем любові («Я-реальне»). Змінити поведінку людини можна, лише зрозумівши і прийнявши її почуття як особистісно значущі. Психотерапевт у випадках існування у клієнта певних проблем у сімейному вихованні допомагає йому «звільнити» свої почуття і зробити конкретні кроки щодо зміни своєї поведінки та власної особистості. У сімейному вихованні модель емпатійно зорієнтованої комунікації означає діалогічність спілкування, його відкритість, розкритість почуттів людини, їхню ширість. Тому до парадигми моделі виховання дітей мають увійти психологічні засади розвитку комунікативних систем та мереж, які фасилітуватимуть самовираження кожного члена сім'ї. Така модель виховання дітей, на нашу думку, є цілком гармонійною. Батьки, котрі опановують цю модель, мають опанувати три базові вміння: 1) активне слухання; 2) доступні для дитини експлікації власних почуттів; 3) практичне використання в сімейному спілкуванні принципу «обоє мають рацію».

З цими вміннями щільно пов'язане й вміння адекватно сформулювати проблему, відповідно до ситуації знайти її адресата. Так, Д. Феншель [11] вважав, що батьки мають вміти диференціювати проблеми батьків і дитини, навчати дітей самостійно розв'язувати проблему, поступово експлікуючи всю відповідальність за пошук рішення на саму дитину.

Важливе значення для нашого дослідження мають роботи Х. Келлермена [12], який наголошував на причинно-наслідковому зв'язку між характером дітей і виховною діяльністю їхніх батьків. Автор виділяє три домінуютьні типи батьківських взаємостосунків щодо впливу на дитину: авторитетний, авторитарний і поблажливий.

Переважає більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних досліджень з обговорюваної тематики стосується встановлення залежності між батьківським стилем поведінки і діяльністю дитини [8; 10]. Якщо дитину виховують авторитетні батьки, то вона виростає ініціативною, товариською, доброю, емпатійною. Авторитетними вважаються ті батьки, які люблять і розуміють дітей, вважають за краще не карати, а пояснювати, що є добре, а що – погане, не остерігаються зайвий раз похвалити та підбадьорити. Такі батьки вимагають від своїх дітей осмисленої поведінки і намагаються допомогти, чуйно ставляться до їхніх запитів. Разом із тим, такі батьки, зазвичай, виявляють твердість характеру, стикаючись із дитячими капризами, а, тим більше, – з невмотивованими спалахами гніву

чи агресії. В таких сім'ях діти є, як правило, допитливими, намагаються обґрунтувати, а не нав'язати свою точку зору, вони досить відповідально ставляться до своїх обов'язків. Ці діти набагато легше (порівняно зі своїми ровесниками) опановують соціально прийнятні та заохочувальні форми поведінки. Вони є енергійними і впевненими в собі, у них краще розвинені почуття власної гідності і самоконтроль, їм легше вдається налагодити хороші взаємостосунки з однолітками.

У авторитарних батьків діти здебільшого бувають дратівливими, схильними до конфліктної поведінки. Авторитарні батьки вважають, що дитині не слід давати надто багато свободи і прав, що вона має беззаперечно, без нарікань та супротиву підкорятися їхній волі, авторитету тощо. Не випадково ці батьки в своїй виховній програмі, навіть якщо прагнуть сформувати у дитини дисциплінованість, як правило, не дають їй можливості для вибору варіантів поведінки, обмежують самостійність дитини, позбавляють права заперечувати дорослим, навіть коли дитина має рацію. Авторитарні батьки не намагаються бодай частково обґрунтувати свої вимоги щодо дитини. Жорсткий контроль поведінки дитини – основа їхнього виховання, яке не виходить за межі суворих заборон, доган і – нерідко – фізичних покарань. Поширеним способом дисциплінарного впливу на дитину у таких батьків є загрози та заперечення.

Авторитарні батьки, вибудовуючи власну модель взаємодії з дітьми, виключають душевну близькість у взаємостосунках, вони зовсім не приймають похвалу як виховний засіб стосовно своїх дітей. Жорсткий контроль рідко дає позитивні результати. У дітей за умов авторитарного виховання формується лише механізм зовнішнього контролю своєї поведінки та діяльності, розвивається почуття провини або страху можливого покарання і, як правило, вони демонструють досить слабкий рівень самоконтролю (або взагалі самоконтроль є відсутнім). Діти авторитарних батьків часто не можуть встановлювати контакти з однолітками через свою постійну пересторогу і навіть ворожість щодо оточення. Такі діти є підозрілими, похмурими, тривожними, невдоволеними і, внаслідок цього, – вони відчують себе нещасливими.

Поблажливі батьки виховують, як правило, імпульсивних, агресивних дітей. Такі батьки не здатні контролювати своїх дітей, вони дозволяють їм поводитись, як заманеться, не вимагаючи від них відповідальності, самостійності і самоконтролю. Дітям дозволяється робити все, що захочеться. Батьки зрештою не звертають уваги на спалахи гніву й агресивну поведінку своїх дітей, в результаті чого трапляються неприємні ситуації. У цих дітей набагато частіше трапляються негаразди з дисципліною, часто їхня поведінка стає просто некерованою. Поблажливі батьки реагують зазвичай досить гостро – грубо і різко висміюють дитину, а в поривах гніву можуть навіть застосувати фізичні покарання. Вони, таким чином, позбавляють дітей батьківської любові, уваги і співчуття. Методи виховання у таких батьків є суперечливими, неузгодженими тощо.

Все це призводить до того, що у дітей не виникає ніякого бажання опанувати (оволодівати) соціально прийнятними формами поведінки, завдяки чому

у підростаючого покоління формується самоконтроль і почуття відповідальності. Діти докладають зусиль, щоб уникнути чогось нового, несподіваного – зі страху, що у разі зіткнення з цими ситуаціями вони не зможуть обрати адекватну (або правильну) форму поведінки. Такі діти характеризуються незрілістю суджень, постійним невдоволенням, низьким рівнем самоконтролю, заниженою самооцінкою. Їм досить нелегко впоратися зі своєю імпульсивністю та зарозумілістю, тому друзів у них є мало або взагалі немає.

Вчені, які відносяться до гуманістичного психологічного напрямку, говорять щодо безумовної любові до дитини з боку батьків. Наприклад, Ю.Б. Гіппенрейтер стверджує, що гуманістична наукова парадигма виявляється, насамперед, у розумінні батьками своєї дитини, її потреб, знанні закономірностей зростання і розвитку особистості. В основу психолого-педагогічної моделі групової роботи з батьками, запропонованої П.Я. Гальперінім [3], Ю.Б. Гіппенрейтер [4] було покладено ідеї Л.С. Виготського [2], В.М. Даринської [5], Р. Мея [7]. На наш погляд, цінність викладеного матеріалу в роботах Ю.Б. Гіппенрейтер [4] полягає не тільки у просвіті батьків, а й у навчанні їх способам правильного спілкування з дитиною. Батькам не варто критикувати дитину, якщо у неї щось не виходить, а слід ставитися терпимо до її помилок. Батьки мають розуміти, що у кожному віці для будь-якої дитини існує певне коло справ, з якими вона може впоратися. В результаті того, що дитина формується, розвиваються її особистісні якості. Коло справ, доступних для неї, також має розширюватися, і дитина починає виконувати ці справи самостійно. І навіть у випадку, якщо дитина не робила певних речей, вона експлікує алгоритм їхнього виконання з однієї задачі на іншу. Іншими словами, завтра дитина буде сама робити те, що сьогодні робила з батьками (або з одним із батьків), і саме завдяки тому, що це було «з батьками». Цей психологічний механізм, заснований на розумінні закону зони найближчого розвитку дитини, сформульованого Л.С. Виготським [2].

Ми поділяємо думку Ю.Б. Гіппенрейтер: у спілкуванні з дитиною головною передумовою здійснення успішної взаємодії є доброзичливий тон [4, с. 57]. Не слід займати позицію «над дитиною»; щодо останньої діти є найбільш чутливими, і, як правило, повстають проти неї. Тоді-то діти і починають чинити опір батькам, не погоджуватися з очевидними моментами, оскаржувати «безперечно». Дорослі, безумовно, мають пам'ятати, що досить важливим моментом у спілкуванні з дитиною є збереження позиції «на рівних». Причини труднощів у комунікації з дитиною часто бувають «прихованими» у сфері її почуттів. Тоді використанням практичних дій – показати, навчити, спрямувати – дитині не допоможеш. У таких випадках кращим виходом із такої ситуації є застосування психотерапевтичної техніки активного слухання. Активно слухати дитину означає «повертати» їй в бесіді те, що вона вже нам розказала, і, при цьому, емпатійно ставитися до почуттів дитини.

Ми вважаємо не менш важливим те, щоб батьківські настановлення не суперечили найважливішим потребам дитини. Отже, неабияку увагу в нашій роботі слід приділити проблемам дисципліни і покарання. Караючи дитину, правильнішим буде позбавляти її певних приємних речей, ніж робити дитині зле. Тон, яким

повідомляються вимоги або заборони, має бути скоріше дружньо-роз'яснювальним та обґрунтованим, ніж владним. Під час покарання дитини за певний вчинок не можна допускати критики її особистості. Для того, щоб налагодити дисципліну, слід, насамперед, у процесі спілкування з дитиною враховувати її емоції та переживання, інтереси й потреби. Таким чином, у своїх роботах Ю.Б. Гіппенрейтер [4] пропагує побудову істинно демократичних взаєностосунків між батьками й дітьми, в основі яких – гуманістичний підхід до людини як до особистості, суб'єкта діяльності та комунікативної взаємодії.

Фундаментальне значення для нашого дослідження також мають ідеї В. Сатир [9], яка писала: «Я вірю, що кожна людина може знайти найкращі шляхи побудови свого життя. Найдосконаліші способи життя і взаємодії близьких людей один з одним в сім'ї мають стати звичайними і повсякденними для всіх людей на Землі. Якщо це станеться, то кожен із нас зробить найсуттєвіший внесок у побудову більш сильного і великою мірою досконалого суспільства. У підсумку кожна досконала і гармонійна сім'я допомагає жити кожному з нас, тому що світ на нашій планеті починається саме вдома» [9, с. 82].

В. Сатир [9] вважає, що сім'я зможе стати гармонійною у повному смислі цього слова, якщо її члени зможуть відповісти на такі важливі питання: «Яким чином дорослі можуть сприяти розвиткові дітей? Як можуть діти сприяти розвиткові дорослих? Як одна людина допомагає іншій?» Щоб справді досягти гармонії в родині, слід постійно змінювати і перебудовувати останню, а це є можливим лише у відкритій системі. Відкрита система характеризується тим, що серед її членів:

- має місце досить висока самооцінка;
- спілкування є безпосереднім, відвертим, чітким, адекватним, таким, що найбільше сприятиме особистісному розвиткові та зростанню;
- правила, за якими існує відкрита система, є доволі прозорими, чесними, сучасними, гуманними, такими, що змінюються, коли для цього виникає необхідність;
- обговорення проблем та питань у парадигмі відкритої системи є завжди вільним і рівноправним процесом;
- результат дій і суджень людей у відкритих системах заснований на реальному стані речей.

В. Сатир [9] виокремлює два домінуючі типи сімей: зрілу і проблемну сім'ю. Зрілі сім'ї відрізняються тим, що у їхніх членів встановлюються гармонійні взаєностосунки. У зрілій сім'ї кожен її член відчуває себе повноцінною людиною: коханою, такою, яку досить високо цінують інші, потрібною в оточенні людей тощо. Така сім'я фасилітує легкі взаєностосунки її членів один із одним; члени цієї родини, як правило, з гумором ставляться до життя, можуть сміятися і жартувати, сміливо розв'язувати проблеми, які виникають. Діти (і навіть немовлята) в таких сім'ях виглядають безпосередніми і доброзичливими, а всі інші члени сім'ї ставляться до них з неабиякою повагою як до повноцінних особистостей. Люди в таких сім'ях із задоволенням спілкуються між собою, відкрито висловлюють при цьому свої почуття, цілком незалежно від віку тощо. Члени зрілої

сім'ї відчувають себе настільки вільно один з одним, що не соромляться говорити про свої почуття, навіть якщо це пов'язане з розчаруванням, страхом, біллю, гнівом та ін. Будь-яка критика сприймається членами родини дуже позитивно, так само, як жарт чи похвала. Зріла родина здатна до продуктивного і узгодженого планування свого життя, однак, якщо деякі моменти в планах порушуються, члени сім'ї можуть досить спокійно прийняти й оцінити ці зміни. Члени зрілої сім'ї здатні без паніки реагувати на різні життєві ситуації. Батьки відчувають себе не авторитарними керівниками, а лідерами, що надихають на здійснення різних видів діяльності. Своє завдання вони бачать у тому, щоб навчити дітей знаходити вихід із будь-якої ситуації. При цьому батьки готові повідомити своїм дітям і негативні оцінки їхніх дій, і позитивні, вони готові засмучуватися, гніватися, драгуватися так само, як і радіти.

У проблемних сім'ях, де переважає негармонійний стиль спілкування, все відбувається навпаки: батьки закликають дітей не ображати і не засмучувати один одного, а самі нарікають на їхню поведінку або б'ють їх за те, що вони не сказали «будь-ласка» або неввічливо відповіли на зауваження. Такі сім'ї намагаються спрямувати всю свою енергію на безнадійну спробу жити так, щоб взагалі не мати ніяких проблем. Але в результаті того, що ці проблеми все одно виникають, то вони, як правило, становлять неабияку перешкоду для повноцінного сприйняття життя. Неблагополучні сім'ї породжують неблагополучних дітей із низькою самооцінкою, що штовхає їх на злочини, обертається душевними хворобами, алкоголізмом, наркоманією, злиднями й іншими соціальними проблемами. Зокрема, В. Сатир наголошує: «Якщо ми докладемо всіх зусиль, щоб сім'я стала тим місцем, де людина може отримати гуманістичне виховання, ми забезпечимо собі більш безпечний і людський навколишній світ. Сім'я може стати місцем формування справжніх людей. Коли ми зрозуміємо це відкриття, тоді кожен із нас стане унікальним і буде поводити себе унікально» [9, с. 21].

Багато авторів погоджується з думкою про те, що благополуччя в житті людини багато в чому залежить від самооцінки, яка сформувалася у дитини в перші роки життя. Поділяючи цю думку, В. Сатир вважає, що людина, чия самооцінка є досить високою, створює навколо себе атмосферу чесності, відповідальності, співчуття, любові. Така особистість відчуває себе важливою і потрібною, вона усвідомлює, що світ стає кращим ніж той, який існував раніше. Така людина уповні довіряє собі, але у важкі хвилини, як правило, здатна просити допомоги у інших. Лише відчуваючи цінність своєї особистості, людина здатна бачити, приймати і поважати неабияку цінність інших людей.

На думку В. Сатир [9], самооцінка дитини формується, насамперед, в родині. Дитина змушена орієнтуватися на досвід оточення, на ті оцінки, які характеризують її як особистість. Упродовж перших п'яти-шести років у кожній дитини самооцінка формується виключно на основі інформації, яку вона отримує в сім'ї. Потім дитина йде до школи, і на її розвиток починають впливати інші психологічні та соціальні чинники. Однак роль сім'ї залишається досить важливою. Зовнішні чинники, як правило, зумовлюють високу або низьку самооцінку. Так, впевнена в собі, своїх силах дитина легше переживає невдачі в школі; дитина з

низькою самооцінкою має сумніви, для неї буває достатньо однієї маленької невдачі, щоб всі попередні успіхи знівельовалися. Кожне слово, міміка, жест, інтонація, тембр і гучність голосу, дотик, дії батьків тощо містять повідомлення щодо самоцінності особистості дитини. Відчуття самоцінності може сформуватися лише в такій атмосфері, де приймаються будь-які індивідуальні відмінності як особистісно значущі, коли любов виражається відкрито, а помилки виконують роль детермінант, які фасилітують дитину до придбання нового досвіду, до відвертого і довірливого спілкування, а правила поведінки не перетворюються в застигли, сталі моделі, завдяки яким особиста відповідальність і чесність кожного є невід'ємною частиною взаємостосунків. Якщо ж до дітей з самого народження не ставитися як до неповторних особистостей, то у них, швидше за все, сформулюються звички, через які з дітьми досить важко буде спілкуватися. Адаже за таких умов діти будуть реагувати на все, що відбувається, відповідно до прийнятих у соціумі стереотипів, і причиною цього нерідко буває низька самооцінка.

В. Сатир [9] багато разів наголошувала, що мета і важливість батьківського виховання полягають у тому, щоб навчити дитину відчувати свою індивідуальність. Але успішно розвивати індивідуальність неможливо, не усвідомлюючи своєї близькості до інших людей. Подібність між людьми виявляється, як правило, в декількох фундаментальних якостях, які не завжди є очевидними. Слід розуміти, що кожна людина від народження до смерті завжди відчуває певні почуття: біль, жаль, радість, приниження, сором, страх, безпорадність, любов. І усвідомлення цього, безперечно, пов'язує нас з іншими людьми в кожен момент нашого життя. Таким чином, психотерапевтичні програми, розроблені В. Сатир [9], відрізняються простотою і наочністю в експлікації психологічної сутності найскладніших психологічних проблем, однією з яких є проблема, яка піднімається у статті.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Отже, ми вважаємо, що *психологічними передумовами становлення гармонійних сімейних взаємостосунків* є: емпатійно зорієнтована комунікація, гуманістичний стиль виховання дітей, їхня висока самооцінка, згладжування різниці між «Я-ідеальним» і «Я-реальним», позитивне ставлення з боку інших і самоповага. Ці передумови будуть емпірично перевірені в наступних наших публікаціях.

Всі описані вище основні теоретичні напрямки вивчення проблеми становлення дитячо-батьківських взаємостосунків, погляди окремих авторів представляють для нас безумовний інтерес. Вони були покладені нами в основу емпіричних методів, які будуть надалі використані в емпіричному дослідженні, в основу розробленої нами програми розвитку адаптивних взаємостосунків батьків та дітей в сім'ї.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов / А Адлер. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 112 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский / В.В. Давыдов (ред.). Москва: Педагогика, 1996. 534 с.

3. Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. Москва: Изд-во МГУ, 1976. 156 с.
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций / Ю.Б. Гиппенрейтер. Москва: Масс-Медиа, 1996. 336 с.
5. Даринская В.М. Внутренняя структура родительско-детских отношений в современной семье / В.М. Даринская. Курск: КГУ, 2001. С. 24–26.
6. Дрейкурс Р. Счастье вашего ребенка / Р. Дрейкурс // Книга для родителей. Москва: Прогресс, 1986. 236 с.
7. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Р. Мэй. Москва: Класс, 1999. 144 с.
8. Рояк А.А. Психологический конфликт, особенности индивидуального развития личности ребенка / А.А. Рояк. Москва: Педагогика, 1988. 118 с.
9. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. Москва: Педагогика Пресс, 1992. 192 с.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкий. Ленинград, 1990. 432 с.
11. Fanshel D. Playback: a marriage in psychotherapy examined / D. Fanshel. New-York – London, 1971. 323 p.
12. Kellerman H. Group psychotherapy and personality / H. Kellerman. New-York: Grune & Stratton, 1979. 220 p.
13. Rogers C.R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the client centered framework / C.R. Rogers // Koch S. Psychology: A study of a science. New-York: Mc. Graw Hill, 1959. 59 p.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Adler A. Vospitanie detej. Vzaimodejstvie polov / A Adler. Rostov-na-Donu: Feniks, 1998. 112 s.
2. Vy`gotskij L.S. Pedagogicheskaya psikhologiya / L.S. Vy`gotskij / V.V. Davy`dov (red.). Moskva: Pedagogika, 1996. 534 s.
3. Gal`perin P.Ya. Vvedenie v psikhologiyu / P.Ya. Gal`perin. Moskva: Izd-vo MGU, 1976. 156 s.
4. Gippenrejter Yu.B. Vvedenie v obshhuyu psikhologiyu: Kurs lekczij / Yu.B. Gippenrejter. Moskva: Mass-Media, 1996. 336 s.
5. Darinskaya V.M. Vnutrennyaya struktura roditel`sko-detskikh otnoshenij v sovremennoj sem`e / V.M. Darinskaya. Kursk: KGU, 2001. S. 24–26.
6. Drejkurs R. Schast`e vashego rebenka / R. Drejkurs // Kniga dlya roditelej. Moskva: Progress, 1986. 236 s.
7. Me`j R. Iskusstvo psikhologicheskogo konsul`tirovaniya / R. Me`j. Moskva: Klass, 1999. 144 s.
8. Royak A.A. Psikhologicheskij konflikt, osobennosti individual`nogo razvitiya lichnosti rebenka / A.A. Royak. Moskva: Pedagogika, 1988. 118 s.
9. Satir V. Kak stroit` sebya i svoyu semy`o / V. Satir. Moskva: Pedagogika Press, 1992. 192 s.

10. E`jdemiller E`.G., Yusticzkiy V.V. Semejnaya psikhoterapiya / E`.G. E`jdemiller, V.V. Yusticzkiy. Leningrad, 1990. 432 s.
11. Fanshel D. Playback: a marriage in psychotherapy examined / D. Fanshel. New-York – London, 1971. 323 p.
12. Kellerman H. Group psychotherapy and personality / H. Kellerman. New-York: Grune & Strattou, 1979. 220 p.
13. Rogers C.R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the client centered framework / C.R. Rogers // Koch S. Psychology: A study of a science. New-York: Mc. Graw Hill, 1959. 59 p.

Komplienko I.O. Psychological determinants of the formation of harmonious family relationships. The article deals with the problem of determining the features of harmonious family upbringing. The relationships between parental behavior and child's activity were described. The humanistic psychological direction and its influence on the formation of harmonious family relationships were characterized. It was stated that the latter would be achieved by smoothing the difference between "Me-ideal" and "Me-real" in the presence of certain specific psychological circumstances. It was also emphasized that one could change his/her own behavior only by understanding and accepting one's feelings as personally meaningful.

It was noted that when a client experienced certain problems in the process of family upbringing, the psychotherapist helped him/her to release his/her feelings and take concrete steps to change his/her behavior and himself/herself. In the process of family upbringing the model of empathy-oriented communication means the dialogue of communication, its openness, the relaxed feelings of a person, their sincerity. Therefore, the paradigm of the child-rearing model should be given the psychological foundations of developing systems of communication and networks that will facilitate the expression of each family member. It was noted that such a model of family upbringing was quite harmonious. It was emphasized that parents mastering that model should master three basic skills: 1) active listening; 2) the explication of their own feelings available to the child; 3) practical use in family communication the principle of "both are right".

The psychological determinants for the formation of harmonious family relationships were highlighted: empathically oriented communication, humanistic style of children's upbringing, their high level of self-esteem, smoothing the difference between "Me-ideal" and "Me-real", positive attitude from others and self-respect.

Key words: family upbringing, harmonious family upbringing, harmonious family relationships, empathically oriented communication, humanistic upbringing style, self-esteem, Me-ideal, Me-real.

УДК 159.946.3-053.4

Корніяка О.М.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Корніяка О.М. Основні напрямки психологічного забезпечення професійного самоздійснення викладача вищої школи. У статті окреслено – на підставі результатів регресійного аналізу – визначальні чинники професійного самоздійснення викладача вищої школи. Встановлено, що найбільш вираженим чинником досягнення цим фахівцем високого рівня професійного самоздійснення (загального, внутрішньо-професійного і зовнішньо-професійного) виступає показник «креативність у сфері ділового спілкування». Показано основні напрямки, заходи, засоби, форми та етапи психологічного забезпечення процесу професійного самоздійснення фахівця науково-педагогічного профілю.